

Ес хоһооннору уонна таабырыннарын оҕолорго билиһиннэри

«Кэскил» дьааһыла – сад
Иитээччитэ Федотова Ф.М.

Балаҕаччы сэл. Булуу улууһа

Оҕо саас – киби киби буола улаатарын кэрэһэлиир кэмэ. Бу эрэ саабыгар киби тереебут тылын дьиннээхтик билэр, киби быһыытынан чочуллаан тахсар сунньэ ууруллар: айылҕааҕа, дьонно уонна култура эйгэтигэр сыстыбар киэн аранатыгар сыбыанын барыла, хайысхата уескуур. Бэйэтин норуотун историятын. Угэстэрин кыра саабыттан билэ уерэниэһэ, бу оҕо улааттаһына ессе интириэһиргээн, тэнээн керуе, араналыа. Ол аата норуот туох баар угэстэрин, сизэрин туомун, итэһэлин бастатан туран, тылын – еьун, тылынан

уус – уран айымньытын о5о олох кыра эрдэбиттэн этигэр –хааныгар, ейугэр-санаатыгар инэринэн улаатыхтаах.

Саха фольклора ис хобооно баайынан, дирининэн, керунэ элбэбинэн кийини барытын сехтерер. Биьиги кыракый о5олорбутугар бу баай кылааттан кыахпыт-дьо5урбут теье тийэринэн тугу эмэ тириэрдэ-инэрэ сатыбыт.

Норуот тылынан уус-уран айымньытын бары атын керуннэрин таарыйбакка эрэ, о5о5о ес хобооннорун уонна таабырыннарын билиьиннэрэргэ тохтуо5ун. Ес хобооннору уонна таабырыннары кыра о5о5о билиьиннэри, кини дирин суолтатын ейдетуу уустук сорук.

Ес хобооно, куннээ5и то5оостоох кэмигэр сеп тубэьиннэрэн этилиннэбинэ о5о тургэнник ылынар. Онтон оннук тугэн кестубэтэбинэ остуоруйалартан, кэпсээннэртэн, улэлэр ис хобоонноруттан булан ылан билиьиннэриэххэ сеп.

Холобур: «Эриэппэ» диэн нуучча норуотун остуоруйатын о5олор кыра эрдэхтэриттэн билэллэр. Бу остуоруйаны ессе кэпсээн, бэйэлэрин оонньоотон баран, маннык ес хобоонунан тумук оноьулар: «Кыра да куус – улахан кедьуус» Кутуйах кыра, кууьэ да кыра, ол эрээри кини кэлэн кемелеьен эриэппэни кыайдылар диэн ес хобоон суолтатын быьаарыллар. Чинэтэр сыалтан атыны толкуйдаан кэпсиэххэ сеп.

Холобур: О5олоор бэ5эьээ Маша эбэтинээн ма5аьынтан баран иьэллэр эбит. Эбэтэ суумканы толору ас атыылаьан тутан иьэр. Маша эмиэ тутуурдаах. Кыра сетка5а биир килиэби уган тушпут. Дьэ, о5олоор, тугу ейдеетугут, туох диэххэ себуй бу тугэннэ? Биир эмэ о5о ес хобоонун ейдеен хаалбыт буолла5ына: (этэр) «кыра да куус улахан кедьуус»- диэн этиэ5э.

Группа5а биир эмэ о5о оонньоур алдьатар. Оонньоуру оноро олорон маннык этиэххэ сеп: «Алдьатар дебэн, онорор уустук». О5олор бую с хобооно септеех тугэннэ туттуллубут буолан ейдеен хаалаллар.

Угус остуоруйаларга бере инсэтин, ес киирбэ5иттэн иэдээннэ тубэьэр. «Бере уонна саьыл», «Кыьыл бэргэьэчээн» остуоруйалар «инсэтиттэн

иэдэйбит, акаарытыттан алдыаммыт» диэн ес хобоонун суолтатын оболорго тириэрдэргэ кемелеьеллер.

Остуоруйаҕа кьи куьаҕан кэмэлдьитин кердереллерун обобо ейдетулуухтээх . «Аҕал» диэтэххэ – антах хайыьар, «мэ» - диэтэххэ мичик гынар» диэн ес хобоонугар оболор эмиэ бэйэлэрин олохторуттан кэпсиэхтэрин сеп.

Элбэх ес хобооннорун уерэтэн баран, оболору манник оонньотуохха сеп. «Ес хобоонун санаа» диэн оонньууга бастаан ииттээччи ес хобоонун саҕаланыытын бастакы анарын этэр – обо ситэрэн биэрэр.

Холобур:

ииттээччи:

обо

Утуе ат

биир кымньыылаах

Атас туьугар

атах тостор

Ким добордоох

ол дьоллоох

Утуе кьи

биир тыллаах.

Ес хобоонун мындыр ис хобоонунан сепке диринник ейдууллэрин туьугар ес хобоонунан сценка онорон бэйэлэрин оонньотуохха сеп. Сорох оболор оонньуулар, сорох оболор таайаллар, ханнык ес хобоонугар туруоруллубутун. Ес хобоонноро норуот былыр былыргаттан ильдэ кэлбит олох дьабах, быьы-майгы туьунан ейун – санаатын тумуктууллэр.

Таабырыннар

Ес хобоонуттан ураты таабырыннары эмиэ билииннэрэбит. Таабырын эмиэ ес хобоон курдук дирин суолталаах. Таабырыны эмиэ куннээби олоххо сеп тубэиннэрэн таайтарыахха сеп. Таабырыны обобо таайтарыах иннинэ туохха сыьыаннааьын этиллэр.

Холобур: Оболоор бугун бьиьиги дьиэ кыьыларын билииннэриэхпит. Эьиги ханнык дьиэ кыьыларын билэьитий? Чэ, эрэ бары кемелеен этиэххэийин эрэ: а тынах, ьт, сибииинньэ, куоска, кролик уо.д.а.

Билигин оҕолоор ити дьиэ кыылларын тустарынан таабырын таайтарыам. Таабырын таайтарыах иннигэр группаҕа дьиэ кыылларын хартыыналарын ыйаан бэлэмниигин.

- Бадараана булкуллар да, баһаарга сыаналаах баар уу? (Сибинньэ)

- Хаһаайыныттан арахсыбат, дьиэтин харамайдыыр баар уу? (Бит)

- Сылаас оҕох олбохтоох, сыта-тура ырыалаах, кутуйахха тойон баар уу? (Куоска). Эрдэ бу таабырыны истибит оҕо хайаан да таайыа. Таабырыны чинэтэр сыалтан дьиэ кыылларын саналарын утуктэр оонньууну оонньотуохха сеп. Холобур: «Ким дьиэтэй?» диэн оонньуу (манна эрдэ кыыллар мааскаларын бэлэмнээн ууруохха сеп).

Таабырыны ханнык баһарар занятияҕа туттуохха сеп.

Холобур: уруууй занятия Куобах уруууйдааһын. Оҕолоор бугун биьиги дьиикэй кылы уруууйдуубут. Бу кыыл туьунан таабырын таайтарыам. «кыыын манан енненер, сайын борон енненер баар уу?».

Эрдэ бу таабырыны таайтарбыт буоллахха, биир эмэ оҕо булгуччу таайыаҕа. Оҕолорго салгыы куобаҕы кэпсээн баран, уруууйдуур бириэмэтигэр куобах туьунан хобооннорун ааһыахха сеп, эбэтэр оҕолорго бэйэлэригэр аахтарыллар.

Обуруот астарын билиьиннэрэн баран таабырын таайтарыахха сеп.

Холобур: «Кыыыл кыыс харанаҕа олорор уу, баттаҕа таьырдыа уу?» (моркуоп), «Сыыспат да, мехпет да киниттэн бары ытыыллар уу?» (луук). Таабырыны кэпсэтэр санаҕа туттуу тылы байытар, уус-уран онорор, ону таьынан, оҕолор толкуйдуур дьобурдарын эмиэ сайыннарар.

Туйаннллыбыт литература:

- 1. «Саха угэстэрин ситимнэрэ» Г.Г.Попов - Боотой**